

SAVAŞLARIN RESSAMI: ŞEHİT HASAN RIZA

Fırat ARAPOĞLU

e-mail: firat.arapoglu@gmail.com

Hasan Rıza'nın çalışmalarında ele aldığı konular, hala geçerli reel uygulamaların ve düşünsel temeldeki eylemliliklerin varlığı ile canlılığını sürdürmektedir. Bu açıdan bakıldığında Hasan Rıza'nın etkilerini kendinden sonraki dönem sanatçıları da görmek mümkündür. Hasan Rıza'nın "...ressamlar her şeyden evvel kendi varlıklarına şehadet edecek eserler yaratmalıdırlar."¹ şeklindeki bu sanatsal yaklaşımı onun eserlerinde (tuval üzerine yağlıboya, taramalar, karakalem çalışmalar) görebiliriz. Hasan Rıza'nın çalışmaları izleyiciyi "*ulusun tarihinin ve gücünün*" sınır aşımını görmeye, "*çöküş*" kavramı içerisinde değerlendirilen "*hasta adam*"ın bu kavramsallık içerisine sıkıştırılmasını aşmaya ve izleyiciyi tarihteki bu sınır aşımını özellikle görekerek bilinçlenmeye davet etmektedir. Bu, 93 Harbi ve Balkan Savaşlarının neticesinde demoralize olmuş bir ulusu tekrar ayağa kaldırmaya ve bununla birlikte karşıtlıklar ve koşutlukları da bir arada kullanarak (savaş/ölüm, düşman askeri/Osmanlı askeri vb.) bir ideoloji yansıtımına götürüyor. Bu bağlamın iletisinde kullanılan klasik yapı (Hasan Rıza'nın resimsel üslubu) idealize bir yaklaşımın (olasılıkla İtalya'da aldığı eğitim)² biçimsel izleklerini de yansıtmaktadır. Fakat bu yapıyı sadece klasik bir üsluba (ve eğitime) yani biçime ya da yıkım sonrası sosyal darbelere bağlamak mümkün değildir. Bu oluşum hem kolektif bilincin (Meşrutiyet aydınlığı) hem de kişisel yaklaşımın (Hasan Rıza, bu bağlamdaki kategorizasyon içerisinde asker ressam kuşağı) bileşkesi durumundadırlar.

Hasan Rıza resmindeki stilistik yaklaşımın ve bu açıdan ele alınan öğelerin belli bir dizgeden geldiğini ileri sürmek yanıltıcı olmayacaktır. 1883'te açılan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde "*perspektif*" dersleri ve bu şekilde biçimlendirme ele alınırken, Hasan Rıza bu noktayı çok daha önceleri ele almış gibi görünmektedir. Bu noktayı Türk Resim Sanatı tarihi bağlamında birçok akademisyen belirtmektedir. Bu etki ile beraber Hasan Rıza resmindeki diğer bir kırılma noktası 10 senelik bir İtalya yaşantısının var oluşudur. Asker ressamlardaki bu çizgisellik içerisinde yer almakla birlikte, bu ikinci etkenin varlığı Hasan Rıza'yı ayrı bir noktaya getirmektedir. Daha 1883'te figür sorunun akademik olarak "*saltuk*" bir anlamda ele alınmaya başladığı bir ortamda Hasan Rıza'nın örneğin 1900 tarihli bir portresi (Resim1) oldukça önemli bir üretim olarak görülmektedir.³

¹ Süheyl Ünver, "*Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*", MEB Yay., İstanbul-1970, s.7.

² Hasan Rıza'nın 12 sene İtalya ve Mısır'daki hayatı bizzat kendi ağzından Sami Yetik'e aktarılmıştır. Hasan Rıza incelemelerinin hemen hepsinde biyografi konusu kısa ya da uzun bir biçimde ele alınmıştır. Temel kaynaklardan ikisi için bkz. Sami Yetik, "*Ressamlarımız*", C.I., Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi Neşriyatı, İstanbul-1940, s. 55-63; Süheyl Ünver, "*Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*", MEB Yay., İstanbul-1970

³ Burcu Pelvanoğlu, "7 Ressam 7 Retrospektif", sergi kataloğu, www.sanalmuze.org (çevirimiçi) erişim tarihi 25.11.06

Resim 1: Hasan Rıza, Portre, 1900 – Tuval Üzerine Yağlıboya, 67X57, Özel Koleksiyon. Görüntü:

www.sanalmuze.org

Süheyl Ünver, Hasan Rıza ile ilgili çalışmasında, Hasan Rıza'nın "sanat ve daha birçok konuyu" ele almasına ve bunun sanatına yansımalarına dair noktalara değinmiştir. Çizgisel bir okuma (tarihsel bağlamda) diyebileceğimiz bu yaklaşım, geriye dönüşlü okumalarla (Sami Yetik'in "Ressamlarımız" kitabı, eserlerin tarihsel tespitleri vb.) Süheyl Ünver'in yaklaşımının altyapısını oluşturmaktadır. "Ne için Avrupa Ressamları tarihin müşkülata tarif ettiği Musa'lar, İsa'lar devrini yaşatsınlar da onlara nisbet dünkü gün demek olan mazimizin şanlı vekayii birkaç yüz cild kara kitabın kara yazıları içinde kalıp mahvolsun. Meyva resmi, manzara resmi... bunlar her zaman olur"⁴ diyerek, Hasan Rıza hem –kıyas bağlamında– yenilikçi bir söylem geliştirmekte hem de geriye dönüşlü konuları –savaşlar, padişah portreleri– ele alarak yeni bir oluşum zemini yaratmayı amaçlıyordu. Bu amaç, kendisinin de belirttiği üzere Osmanlının zaferlerini simgeleyen bir koleksiyon oluşturma amacına gitmiştir. Sonrasında ise bu sanatsal yaklaşım Şişli Atölyesi'nde ve İnkılap Sergisi çalışmalarında kendisini gösterecektir. Meşrutiyet ortamının "millet için" yaklaşımı burada belirleyici bir nokta olarak okunabilir. Bu tarz bir okuma, bahsedilen döneme dair çalışmalarda yer alan bir noktadır. Bu değerli ipuçlarının tespiti ve belirtilmesi Türk kültür tarihine yansiyacaktır. Hasan Rıza'daki kişisel "hayalgücüne" ve bunun sanatına dair aktarımlarına bu noktalar işaret etmektedir.

Bu işaretler ile beraber Hasan Rıza'nın savaş resimlerinin oluşumundaki etkenler arasında 93 Harbi'ne gönüllü katılan askeri öğrencilerden birisi olması, belki de İtalya'daki yaşantısı süresince İtalyan Resim Sanatının kendisi üzerinde bıraktığı etkiler sayılabilir. Savaşlar, devrimler ve ulusun tekrar kültürel olarak bir arada olması gibi öğeler Hasan Rıza'dan sonraki Türk resim sanatı örnekleri arasında da (Şişli Atölyesi) ele alınan bir konudur. Yine, bu

⁴ Süheyl Ünver, , "Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri", MEB Yay., İstanbul-1970, s.6-7

tarz yaklaşım birçok ülkede ve bölgede sıkça kullanılmıştır. Bu nokta ile Hasan Rıza etnografik ve askeri malzemeyi resmine taşımasını bilmiştir (pentürdeki savaşçıların kıyafetleri, silahları vs.). Bu tarz biçimlerin konusunu oluşturmasıyla da imparatorluğun geçmişte nasıl ihtişamlı olduğunu, nasıl ayakta olduğunu belirtmiştir.

Hasan Rıza'nın en çok bilinen eserlerinden birisi olan “*Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi*” isimli eserinde Hasan Rıza hem Fatih'i espas içerisinde diğer figürasyonun yanında büyük göstermiş hem de hemen Fatih'in yanında kendisini yeniçeri kıyafetli olarak resmetmiştir (Resim2). Sanat tarihi camiasında Zonaro'nun “*Fetihten sonra Ayasofya'ya Giriş*” isimli eseri ile birlikte tartışmalara konu olan bu yapıtta,⁵ Hasan Rıza hem “ulusun” geçmişine dair bakış açısını yansıtmaktadır hem de bu bakışın içerisinde kendisini de konumlandırarak bir bileşke yaratmıştır. Böylece Hasan Rıza'nın tarih(iy)le kurduğu ilişkinin yansıma düzeyi görülebilmektedir. Hasan Rıza İmparatorluğun işgal altında bulunduğu bir dönemde bu gönderme ile ulusun tekrar ayağa kalkması düşüncesini iletir gibidir.

Resim 2: Hasan Rıza, “Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı'dan İstanbul'a Girişi”, 1898, Kağıt / Tarama, 72 x 52 cm. İstanbul Deniz Müzesi. Görüntü: www.sanalmuze.org

Bu çalışması ile beraber Hasan Rıza'nın –özellikle savaş sahnelerini konu edindiği eserlerde– daha birçok eserinde bu yaklaşımın ipuçları sezilmektedir. Bu resimlerin bazıları –hem portreleri hem de kalabalık figürlü

⁵ Ömer Erbil, “Aralarındaki Tek Farkı Bulun”, Milliyet Yaşam-Arşiv, 17 Ocak 2003. <http://www.milliyet.com.tr/2003/01/17/yasam/ayas.html> (çevirimiçi) erişim tarihi 25.11.06

kompozisyonlarında– Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Mecmuasında yayınlanmıştır.⁶ Bu resimlerde Hasan Rıza hem Osmanlı'nın geçmişteki hakimiyetini vurgulamakta ve bu okumanın ileri düzeyinde de “meşrutiyet” ülküsünün mesajlarını iletmektedir. Bu yapıtları sadece tekrar üç kıtaya hakim olma arzusu, “toprak” ele geçirme şeklinde okumak yanlış olacaktır. Buradaki yaklaşımı ile geçmişin anlarındaki “insellik” ile beraber toplum içerisindeki bir dönüştürümü iletmektedir. Bu temsiller sadece tekrar imparatorluk arzusu değil bağımsızlığın elde edilmesi şeklinde dönüştürülebilir. Burada ortada hem var olan negatif durumun (kaybedilen savaşlar, işgal) bertaraf edilmesi hem de bu negatiftikten doğan yaraların iyileştirilmesini arzulayan bir bakışın olduğu söylenebilir. Geçmişteki bu başarılarla askeri hakimiyet, kahramanlık yanında ayrıca eğitimin, öğretimin gücü (Örneğin, Fatih'in Ordusu ile Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü, 188X54 cm. İstanbul Deniz Müzesi. Bu eserde Akşemsettin'in de kompozisyonda yer alışı) ve yine askerlerin yiğitliği yanında imparatorun, sadrazamların ve etrafındaki maiyetinin kararlılığı etken faktörler olarak resmedilmiştir (Örneğin I. Viyana Kuşatması, 188X312 cm. Harbiye Askeri Müzesi (Resim3), özellikle savaş anının ortasında teatral bir hava içerisindeki Kanuni, sadrazam ve Kanuni'ye yakın askeri figürlerin duruşları).

Resim 3: Hasan Rıza, “ I. Viyana Kuşatması “, tuval üzerine yağlı boya, 312X188, İstanbul Askeri Müze Koleksiyonu. Görüntü: www.sanalmuze.org

Burada savaş sahnelerindeki yaklaşımın belirleyenlerinden biri de; imparatorluğun gün be gün kuvvet kaybetmesidir. Hasan Rıza ise bu noktada bu olguya politik bir müdahale yerine, çalışmalarındaki yaklaşımı ile sanatsal bir pratiğe dönüştürmüştür. (Elbette bu noktada özyaşamöyküsüne bir gönderme ile Hasan Rıza'nın işgal

⁶ Resimlerin yer aldığı dergilerin sayıları ve derginin genel içeriği ile ilgili bkz. Abdullah Sinan Güler, “İkinci Meşrutiyet Ortamında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi” (Mimar Sinan Üni. Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul-1994.

esnasından hastane müdürlüğünü -bugünkü Edirne Lisesi- yaptığını göz ardı etmemek gerekir). Burada eserlerdeki başarılı tarihsel kazançlar, eskinin iyi yönetimlerine, kararlılığına dönüşmektedir. Hasan Rıza'nın bir çok eserinde bu hakimiyet olgusu, ordunun anıtsal duruşları, kararlılık ve azimkar betilerin temsili ile çokça yer alır.

Bu bağlamda diğer bir örnek olarak “*Kaymakam Halim'in Portresi*” ele alınabilir (Resim4). Hasan Rıza burada kendisinin Karaağaç'a yerleştiği bir dönemde mülazım (teğmen) olarak şehre göreve gelen Kaymakam Halim Bey'i konu edinmiştir. Hasan Rıza'nın burada hem kendisinin daha önce mensubu bulunduğu silahlı kuvvetlerden genç bir teğmenin gelişi hem de “*meşrutî bakış açısının*” geçerliliği ile Halim Bey'i modele ettiğini görmekteyiz. Haşim Nur Gürel “*portrenin bir insanın başka bir insana bakışı*” olarak nitelediği portre çalışmalarına dair eserinin Hasan Rıza bölümündeki yaklaşımı bu noktada dikkate değer bir açılım sağlamaktadır.⁷

Resim 4: Şehit Hasan Rıza, ‘ Kaymakam Halim'in Portresi ’, 1908 (H.1324), Tuval Üzerine Yağlı Boya, 100X70 cm. Muhayyel Asker Ressamlar Kitabının Kapak Resmi. Görüntü: www.sanalmuze.org

Hasan Rıza'nın tarihe vurgu yapan yaklaşımından hareket edersek, Hasan Rıza'nın dönem ortamına dair görüşlerinin ipuçlarını da rahatlıkla yakalayabiliriz. Burada hem sanata bağlılık noktası okunabilmekte, hem de sanatın kuvvet verici, motive edici (işlevsel) unsuruna da bir gönderme yapılmaktadır. Bu sanat eserinde yer alan

⁷ Haşim Nur Gürel, “*Türk Resminden Örneklerle Portre: Üç Köşeli Görsellik*”, Sevimce Sanat Galerisi Yay., İstanbul-1993, s. 19.

gizil güce Hasan Rıza'nın inancını belirtme açısından oldukça önemlidir. Sanat eserinin, potansiyel olarak harekete geçirici yönü sergilenmektedir. Bu sadece sanat galerilerinde, müzelerde sergilenen “*güzel sanatlar*” kavramı ile birlikte oldukça sığ bir alanda yer alan çalışmalara karşıt bir durumu işaret eder. Hasan Rıza bu bağlamda, sanatın toplumsal açılımını belirtmektedir.

Bu süreçlerde, Hasan Rıza'nın simgesel bir yaklaşım ile sanatı hayatın/ideolojinin içerisine katma yaklaşımı sezilmektedir. Bu savaş/galibiyet/yıkım gibi temaların sanatsal pratik içerisinde konu edinilmesi Türk resminin bahsedilen süreç ve sonrasındaki eserlerine de yansımıştır. Bu yaklaşım sadece “*güzel*” kavramına değinmemekte, estetize yaratı içerisinde tarihin kullanımı ile beraber bu kullanımın da sanatsal pratiğin içindeki dallardan birisi olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu yaklaşımın psikolojik izlekleri elbette ki; Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun yansımalarıdır. Ama bu Hasan Rıza yaklaşımında politik bir eylemlilik yerine sanatsal bir form biçimini almaktadır. Bu nokta anakronik öğelerin varlığına rağmen⁸, bunları umursamadan idealizasyonun betimlemesine varmaktadır. Burada Hasan Rıza kendisinin kurtuluş formülü olarak gördüğü Osmanlı'nın zaferlerindeki ana öğenin “*miras noktalarını*” eserlerinde belirtmektedir. Burada Hasan Rıza resminde dikkati çeken öğelere bir yaklaşım yararlı olacaktır: Dinamizm, karşıtlıkların vurgusu, anıtsallık ve idealizm. Tarihten bu yana kalan en önemli miraslar olmakla beraber, ulusallık vurgusunda her daim önem arz eden bu unsurlar Hasan Rıza'nın ideolojik yaklaşımının da belirleyenleri olma noktasındadırlar.

Hasan Rıza'nın “*Yanıkale Meydan Savaşı ve Belgrad Meydan Savaşı*” isimli eserleri bu noktada örneği verilebilecek diğer üretimlerden birisidir (Resim5). Burada Hasan Rıza gerçekleştirdiği eserde yine bu karşıtlıkları kullanmış, bu gerilim noktasında fikrinsel yapısını gözler önüne serme imkanı bulmuştur. Elbetteki bu imkan, salt sergileme amacı değil, Hasan Rıza'nın koleksiyon oluşturma amacındaki bellek izlerinden birisi olarak okunmalıdır. Neticede bu koleksiyonun yok oluşu (ya da asla bitirilemeyişi) Hasan Rıza'da göz önünde bulundurulması gereken diğer bir faktördür. Bu eser Hasan Rıza'da idealizasyon sürecinin diğer bir yansımasıdır. Süheyl Ünver'in belirttiği üzere Hasan Rıza'nın eğer elimizdeki eserleri 1/10 gibi bir oran belirtiyorsa⁹ (imzalı ya da imzasız) bu eserleri en azından röprodüksiyon olarak görmek, Hasan Rıza üretimindeki bizim yorumsal yetkinliğimize unsur olma ihtimalini düşündürmektedir.

---

⁸ Hasan Rıza resmindeki anakronizmin incelemesi için bkz. Seyfi Başkan, “*Şehit Hasan Rıza Osmanlı Savaşlarının Ressamı*”, Türkiye'de Sanat, Eylül/Ekim 1999, s.40, s.50-57.

⁹ Süheyl Ünver, s.9.

Resim 5: Hasan Rıza, “ Yanıkale Meydan Muharebesi “, tuval üzerine yağlı boya, 310X190, İstanbul Askeri Müze Koleksiyonu. Görüntü: www.sanalmuze.org

Hasan Rıza'daki idealize vurgu nosyonundan hareketle sanatın neye hizmet edeceğine dair görüşünün okunabileceği düşünülebilir. Burada Hasan Rıza'nın sanat için sanat yaklaşımından ziyade sanat tarihinde sıkça görülen “*propaganda malzemesi*” olarak sanat nosyonu belirlemektedir. Bu yaklaşım sanatçının toplumların ideolojik kırılma noktalarında oynadığı rolle alakalıdır.

Hasan Rıza'daki sanatın amaçsal kullanımı ve bunun daha sonraki süreçlerde ele alınışı konusu Türk Resim Sanatı Tarihi özelinde toplumsal altyapıda sanatın doğasını; Türk Kültür Tarihi bağlamında ise yer aldığı dönemin kültür belleğinin okunmasına yararlı olacak konuları içinde barındırmaktadır. Etkileyici yaşam öyküsü ve sanatsal yaklaşımları ile sanatçı/yaşamı/sanat eserleri bileşkesine örnek teşkil etmektedir. Tarihe yaptığı vurgu ile de Sanat Tarihi araştırmalarında kendi başlığını kendi belirlemiş gibidir: Savaş Ressamı Şehit Hasan Rıza.

KAYNAKÇA

Kitaplar/makaleler:

ANONİM, “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti”, Osmanlıcadan sadeleştirilen: Cavit Mukaddes, Cey Sanat, Temmuz/Ağustos 05/05, s.60–63

BAŞKAN, S., “Şehit Hasan Rıza Osmanlı Savaşlarının Ressamı”, Türkiye’de Sanat, Eylül/Ekim 1999, sayı.40, s.50–57

BAYAZOĞLU, Ü., “Şehit Ressam Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi”, Tarih ve Toplum, Mayıs 2003, s.233, s.281–287

BOYAR, S.P., “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları”, Jandarma Basımevi, Ankara–1948

GÖREN, A. K., “Türk Resim Sanatında Edirne: Edirne’ye Yerleşen Ünlü Ressam: Şehit Hasan Rıza ve Türk Ressamların Gözüyle Edirne”, Edirne Serhattaki Payitaht, haz. E.Nedret İşli – M.S. Koz, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998, s.633-644

GÜLER, A. S., “İkinci Meşrutiyet Ortamında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi” (Mimar Sinan Üni. Doktora Tezi), İstanbul-1994

GÜREL, H. N., “Türk Resminden Örneklerle Portre Üç Köşeli Görsellik”, Sevimce Sanat Galerisi Yayınları, İstanbul-1993

GÜVEMLİ, Z., “Sabancı Resim Koleksiyonu”, Ak Sanat Yayınları Sanat Kitapları Serisi:7, Yer belirtilmemiş - 1984

ÖZDENİZ, E., “Türk Deniz Subayı Ressamları/Turkish Naval Officer Painters”, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları Sanat Eserleri Dizisi No:1, İstanbul–1994

TEVETOĞLU, F., “Hasan Rıza” maddesi, Türk Ansiklopedisi, c.XIX, MEB Basımevi, Ankara–1971, s. 25–27

YETİK, S., “Ressamlarımız”, c.I, Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi Neşriyatı, İstanbul–1948

Çevrimiçi kaynaklar:

ERBİL, Ö., “Aralarındaki Tek Farkı Bulun”, Milliyet Yaşam, 17 Ocak 2003.
<http://www.milliyet.com.tr/2003/01/17/yasam/ayas.html> (çevrimiçi) erişim tarihi 25.11.06

ÜSTÜNİPEK, M. “Türk Resminin Ustaları”, (çevrimiçi),
www.lebriz.com/v3_artst/san_Bio.aspx?sanID=95&lang=TR, erişim tarihi 17 Temmuz 2006

PELVANOĞLU, B., “7 Ressam 7 Retrospektif“, sergi kataloğu, www.sanalmuze.org (çevrimiçi) erişim tarihi 25.11.06

Resimler için:

“7 Ressam 7 Retrospektif“, sergi kataloğu, www.sanalmuze.org (çevrimiçi) erişim tarihi 25.11.2006